

Денис ПОНИЖ*

ДРАМАТИЧНЕ ИСПОВЈЕДНЕ ФОРМЕ У КОЦБЕКОВИМ РАТНИМ ДНЕВНИЦИМА „TOVARIŠIJA” (ДРУГОВАЊЕ) И „LISTINA”

*Са својим убојим дневником никада нећу
моћи да обухватим сву партизанску ствар-
ност, као што ни изразну савршеност нећу
моћи да постигнем у оној мјери, какву жели
умјетник у мени.*

Listina, 6. јули 1943.

Ова два ратна дневника, која су изашла у облику књига, „Tovarišija”/Друговање (Љубљана, 1949) и „Listina” (Љубљана, 1967), пјесника, есејисте, мислиоца, хришћанског социјалисте и партизана Едварда Коцбека, спадају међу најдраматичнија свједочанства о Словеначком ослободилачком рату, окупацији, комунистичкој револуцији и грађанском рату које имају Словенци. Први дневник обухвата раздобље од 17. маја 1942. до 1. маја 1943. године, а други од 3. маја до 2. децембра 1943. године. Оба биљеже вријеме од Коцбековог одласка из илгале у Љубљану у партизане, до краја Другог засједања АВНОЈ-а у Јајцу. Ради се о најзначајнијем и уједно такође најдраматичнијем времену Коцбековог партизанства, у првом дневнику је то љетња италијанска офанзива (јули/август 1942), а у другом тзв. „пут у Јајце”, који је Коцбек већ прије објавио у једној другој књизи (Словеначко посланство, Дневник с њима у Јајце, Цеље 1964). Можда их можемо поредити само – нарочито када говоримо о драматичности свједочанства о рату и револуцији – са романом Витомила Зупана Менуеи за иштару – на двадесет и пет њуцњева (Љубљана 1975). Сва друга тзв. „партизанска” епика, са ријетким изузецима, настала је као више

---

* Редовни професор Универзитета у Љубљани

или мање вјеран одјек идеолошких очекивања и захтјева комунистичких побједника, а данас је њена вриједност јако мала и у обрнутом размјеру са тенденциозношћу и очекиваним клишеима о црно-бијелој слици борбе, револуције и њене позадине.

Данас је Коцбекова судбина добро описана у многим списима, најдоследније у додацима Сабраним дјелима (која од 1991. године излазе под уредништвом Андреја Инкрета), а нарочито у расправи Игора Омерзе *Едвард Коцбек*, Лични досје бр. 584 (Љубљана 2010), у скоро 600 страница дугом аналитичком разматрању и анализи документације из удбовског досјеа, који је Коцбека пратио од партизанских дана па све до смрти (за коју је Удба сазнала прије његове жене и синова!). Из тих записа може се разабрати да се Коцбековим ратним друговима, каснијим партијским потентатима, његово писање није нимало свиђало, али то је посебна прича, коју ту само спомињемо. Додајмо само то да је Коцбекова истинољубивост била та која им је највише сметала, јер дневници приповиједају аутентичну партизанску причу, а не глорификовану и митизирану варијанту, какву су ширили његови ратни другови и која је одмах након рата постала „званична истина”.

Оба Коцбекова дневника су у основи аутентична и документарна, али оно што данас читамо, аутор је касније литерарно обрадио и проширио; зато су можда Коцбекове партизанске пјесме као драматично свједочанство аутентичније, па ипак оба дневника имају посебан значај у свјетлу свега онога што смо могли да сазнамо о Коцбеку као најекспониранијем противнику словеначке комунистичке елите, са Кардељом и Кидричем на челу.

Потребан је кратак екскурс у историју Словеначког ослободилачког покрета: настао је у облику коалицијске *Protiimperialističke fronte*, касније *Osvobodilne fronte* (ОФ, званично установљене 27, а уистину 26. априла 1941. године), која је удружила комунисте, хришћанске социјалисте, групу лијевих Сокола и групу интелектуалаца у борби против окупатора, који је представљао „свјетски империализам”. Али Комунистичка партија је одмах након што се опоравила од првих удараца (од пакта Стаљин-Хитлер 1939. до офанзиве у љето 1942. године) почела демонтирати коалицију и са наметнутом Доломитском изјавом (фебруара 1943.) преузела вођство, како на политичком тако и на војном плану. Највећи ривал јој је била (такође и по броју бораца) група хришћанских социјалиста, коју је водио управо Коцбек. Због његовог угледа, а и зато што је био „користан сапутник”, комунистичка група га је толерисала, а када се у јесен 1943. године с Другим засиједањем АВНОЈ-а у Јајцу указала

могућност да Коцбека отргну од његових истомишљеника, то се и десило. Коцбек се вратио у Словенију тек после краја Другог свјетског рата (1946. године), када је постао (након што је неко вријеме био безначајни министар у Привременој београдској савезној влади), потпредседник Президија ЛР (*НР, ой. њ.*) Словеније, званично други човјек политичког и државног водства, а у ствари строго надзирана особа, о којој је Удба сакупљала све што је могла сакупити. А онда је 1952. године, због књиге новела *Сѝрах и хрѝбросѝ*, био постављен на споредни колосјек, политички анатемизиран и присилно пензионисан. Затим је десет година живио као „неособа”, под сталном присмотром Удбе, која је биљежила сваки његов корак и сваку његову ријеч. Положај се мало промијенио почетком шездесетих, те је у вријеме Кавчичеве либералне политике могао да изда збирку партизанских пјесама *Groza* (1963), четири године касније могао је да изађе, након дугог чекања, и други дио партизанског дневника, *Listina*.

Намјера овог приказа није да говори и оцјењује политичке размјере обају дневника, Коцбеков однос до ратних другова, „*товарише*” (*группине ой. њ.*), како их је сам назвао, још нарочито не његов однос до првог идеолога револуције у Словенији, Бориса Кидрича (дјелимично и до Едварда Кардеља и других комунистичких вођа), његов однос до хришћанства, комунизма и револуције, него да се на неколико одабраних примјера покаже како су Коцбеку догађаји, а и његова личност, његов пјеснички субјекат и на крају крајева сам облик „ратног дневника”, диктирали стил писања, који је на многим мјестима изразито, скоро драмски или филмски драматичан, унутрашње динамичан (као ауторов (ауто) рефлексивни коментар), а уједно преплетен вањским, историјско-објективним приказима појединих фаза партизанске борбе, револуције и отпочетог грађанског рата.

И то управо зато што Коцбек није први, а још нарочито други дневник писао са стајалишта и употребљавајући оптику комунистичких, идеолошко ускогрудних ратних другова, који су одмах по свршетку рата и револуције почели првенствено револуцију (мало мање партизанску борбу) глорификовати и такође мистификовати, употребљавајући при том методу „исправљања историје” (наравно у своју корист), прекрајања једних чињеница и података те прешућивања других, чега у Коцбековим дневницима нема. У Коцбековим дневницима се намјесто мита о непобједивом и неустаршивом револуционару налазе људска бића која су творци и плијен историје, људи са осјећајима, са страхом и сумњом у властито послање. Он пише о људима од меса и крви који осјећају, бо-

је се, бјеже пред јачим непријатељем, сакривају се у бункере и подземне пећине, који су деморализирани, људски рањиви, колебљиви... Таква слика револуционара једноставно није била примјерна времену, у којем су ти револуционари имали тотално сву власт у својим рукама, зато су „другови” Коцбеку замјерили аутентичну слику борбе и револуције, односно, жељели су да таквих приказа буде што мање или да сасвим нестану. А тако би нестала не само аутентичност времена него и његова понекад управо језива драматичност. „Друговима” је још највише, нарочито у другом дневнику који је Коцбек објавио пред крај свог првог изопштења, сметало његово разоткривање преваре коју су комунисти извели и којом су полако али сигурно елиминирали некомунистичке коалицијске групације (што је, по мишљењу данашње историографије, и проузроковало идејну диференцијацију међу становништвом и почетак грађанског рата у неким дјеловима Словеније), а све остале идеолошке противнике, без обзира на то што су се борили против окупатора, чак физички ликвидирали или их присилили да ступе у редове комунистичких ратника.

Тако се кроз оба Коцбекова ратна дневника разоткрива двојака слика времена: на једној страни је то „објективна” слика партизанске борбе и италијанских (а након капитулације Италије и њемачких) офанзивних операција, терора над цивилним становништвом, а на другој страни је пред нама Коцбекова „субјективна” анализа догађаја и њиховог утицаја на судбину цијеле хришћанско-социјалне групације, која је нарочито у раздобљу 1941/42. носила главно бреме партизанске борбе – партијски фракцијски сукоби од 1933. до 1941. године смањили су број комуниста који су се почетком окупације априла 1941. организовали у партизанске одреде на мање од 600 људи. Данас се такође зна да први оружани напад на окупатора нијесу извели комунисти, него припадници организације TIGR, приморски Словенци, који су се, то је историјска чињеница, први у Европи с оружјем супротставили италијанском фашизму, а 13. маја 1941. године, на Малој гори над Рибницом, и први пут водили борбе са Италијанима. Комунисти су се највише бојали хришћанских социјалиста, зато су их почели потајно, без Коцбековог знања, позивати у своје редове, а оне, нарочито активисте на терену, који нијесу хтјели да се придруже, ликвидирали су или, што је још горе, потказивали италијанској политичкој и војној полицији, тако су многи од њих стријељани као таоци или умрли у италијанским концентрационим логорима.

Двојака драматичност Коцбекових дневника указује нам се кроз посебан положај аутора, који је цијело вријеме свјестан изузетности и ве-

личанствености историјског тренутка, а уједно и свог крхког положаја у њему. Ти осјећаји, који су црвена нит цјелокупног записаног свједочанства, забиљежени су на самом почетку првог дневника. То је написано 23. маја 1942. године, када Коцбек и Кидрич неком партизанском одреду, који се улогорио југоисточно од Љубљане, доносе прву ратну заставу:

„Стража нас је већ издалека зауставила и по папратној косини одвела до старе шуме на врху, гдје су се улогорили батаљони. Каквих петсто људи кретало се под бујним крошњама букових стабала. На први поглед сам осјетио да су њихове кретње праве војничке, нимало више регрутске. Били смо изненађени над редом који је владао у логору. У њему је владао изразити војнички дух. Срце ми је благо поскочило када сам први пут видио на стотине наоружаних Словенаца, који су се против свих обичаја нашег мишљења и осјећања и упркос модерном насиљу окупили у словенску устаничку дружину. Тек тада сам осјетио да је у нашој историји дошло до дефинитивног прелома. Пушка у њиховим рукама није само одбрамбено средство против окупатора, него и симбол нове силе у Словенцима. Срце ми је скакало: нема више словеначког песимизма, нема ситничарства, нема цмиздравости, нема више моралне неслободе” (Т, стр. 20–21).

Одломак је индикативан: ни ријечи о класној револуцији, комунизму, радничкој класи, него само о новом у словеначкој ствари и преображеном словеначком човјеку. У првом плану је слика Народноослободилачке борбе, као историјске реализације тежњи више десетака генерација прије те којој је повјерена историјска улога, преданост словеначкој ствари прекрила је револуционарни рјечник и свјетоназор. Такође и у свим каснијим записима у оба дневника Коцбек непрестано наглашава национално-одбрамбени и национално-конститутивни карактер устанка и борбе против окупатора; али, наравано, императиви времена и „дружине” којој се придружио диктирају да се ухвати у коштац с питањем које је у ствари нерјешиво: како да хришћанин, који се завјетовао на љубав до ближњег и ненасиље, постане „војник револуције” која не скрива да је њено послање у насилном и крвавом обрачуна, не само са окупатором (за што Коцбек има оправдање и разумијевање у формули која је постала тако рећи његов синоним: *блажена кривња*), него са свима које идеологија обзнани за „класне непријатеље”. Драматичност се скрива у парадоксалном императиву који Коцбеку диктира борбу и насиље у име идеала ненасиља, братства и европског хуманизма.

А по другој страни, Коцбек је као пјесник и хришћански персоналистички мислилац такође обавезан унутрашњем монологу, интимном односу до историјских превирања; вањским, понекад величанственим, понекад трагичним, а немало пута такође свакидашњим и чак баналним догађајима (управо то да Коцбек није непрестано величао и мистификовао партизанску борбу највише је сметало његовим ратним друговима, каснијим комунистичким властодршцима) као супротност поставља своје размишљање, своје „ја”, свој етички и морални став, који не жели да призна да је у окрутном и крвавом времену на површину испливало много штошта, што се граничи са нормалним и опире здравој памети, хришћанској етици и просвјетитељском и хуманистичком.

Тако се драматичност скрива најприје у самим историјским догађајима које Коцбек доживљава, записује и *post festum* коментарише са временске и искуствене дистанце, у његовом личном доживљавању историје, која је уједно величанствена и банална, окрутна и милосрдна. По другој страни смијемо и морамо да говоримо о унутрашњој драматичности, која се тиче односа између Коцбека као хришћанина и персоналистичког мислиоца, пјесника и Коцбека коалицијског члана *Osvobodilne fronte*, која је све више постајала оруђе комунистичког „револуционарног плана”. Приличан број студија је написан о питању – између осталог, томе су посвећене двије Коцбекове књиге *Osvobodilni spisi* (Љубљана 1991–1993) које је уредио и коментарисао Петер Ковачич Першин – да ли је и у коликој мјери Коцбек био наиван и слијепо вјеровао у коалицијско „друговање” и свјетоназорски плурализам (када су комунисти, прикривајући своје праве намјере, припремали терен за класну револуцију и преузимање тоталне власти по свршетку рата), а колико је увидио положај, али због народноослободилачких циљева није хтио да га заоштрава (касније га није ни могао, како је у знаменитој брошури *E. K., pričevallec našega časa / E. K., svjedočnik našega vremena* (Трст 1975), коју су за његову седамдесетогодишњицу издали тршћански књижевници Борис Пахор и Алојз Ребула и која је проузроковала његово друго изопштење, које је трајало све до смрти, Коцбек експлицитно рекао да је као вођа хришћанских социјалиста морао да потпише тзв. Доломитску изјаву, јер би га иначе ликвидирали).

Прва драматичност, њени описи и рефлексije, тиче се човјека као физичког бића које властиту и туђу егзистенцију доживљава као непрестану мијену добра и зла, позитивног и негативног, а контрастирана је другом драматичношћу, у којој се одвијају судбоноснији, иако очима невидљиви помаци у душама људи, који се дижу или падају са историјом

и њеним немилосрдним захтјевима. Коцбеку спој тих двију драматичности омогућава да на посебан, недогматичан и немистификацијски начин определијели (своје) партизанство:

„Партизанство је политичко-друштвена појава, израз биолошко, друштвено и духовно нових, здравих сила словеначког бића. Преплет протеста и авантуре. Партизанство је стратешки и тактички изворна револуција у обиму домовинског рата против фашизма. За нас Словенце представља још и народну самодбрану и покрет за постизање националне суверености.

Партизанство је све то. Али уз то доживљавам још нешто. Доживљавам посебну врсту регенерације свог личног живота” (Т, стр. 138).

Трећа димензија Коцбекове драматичности, поред „епске” драматичности догађаја као што су офанзиве, мртви саборци и другови, пробоји кроз засједе, сакривање по бункерима, глад, издајства, дезертирање, и „лирске” драматичности (коју изражава у тзв. партизанским пјесмама), јесте димензија дубоке вјере и убјеђења у то да је његово посланство, као и посланство цјелокупног партизанског покрета (политичко и војничко, историјско и есхатолошко), једино могуће, правилно и да ће довести до позитивних резултата. Коцбека та вјера прати посебице у *Tovarišiji / Друјовању*, а поратно лично и колективно искуство, нарочито чињеница да је већ 1946. сазнао за извансудске масовне егзекуције словеначких и других југословенских квислинга, које су маја и јуна 1945. Енглези вратили из Корушке у Аустрију и предали партизанима, или су били заробљени на територији Југославије (а Кардељ га је тада убиједио да су их послали само у „радне логоре на преваспитавање”), диктира му у Листини прилично другачију дикцију. У Листини, па макар и за цијену крви, нема више драматичне вјере у „другарство” и његове племените циљеве из *Tovarišije / Друјовања*, замијенила је мјешавина скоро филозофске скепсе и горког разочарења, о чему ће бити више говора у наставку. Коцбек је свјестан да компартија преузима апсолутну власт те да револуцију изводи и на тај начин да елиминише своје савезнике и коалицијске партнере из 1941. године. Спознају да партија са њим игра двојаку игру, на драматичан начин изражава 26. маја 1943. године:

„Преда мном се отворио понор. Своје стање не могу да опишем. Тако ми је страшно као што ми у партизанству још није било. Све сам урадио како ми је говорила савјест, покорио сам

се законима историје, све сам рескирао и дао од себе, проузроковао сличне одлуке и код других људи, утемељио силну наду у будућност и развио марљивост без икаквог скривеног рачуна, а сад откривам истину да ме комунистички другови имају за латентног противника, за човјека који само због њихове будности не скреће с пута, за рачунцију на којег треба будно да се пази, за сапутника који никад неће моћи да постане прави творац будућности” (L, стр. 53).

Када се његова страховања продубљују, наиме све јасније постаје да је за комунисте само „користан сапутник”, пита се:

„Дакле, шта је са мном: да ли сам заиста несретно изгубљен у комунистичком партизанству, као што се боје клерикални духови у Љубљани, или сам упркос свом занимљивом субјективитету беспомоћно ухваћен у неоклерикалне амбиције, као што више или мање јасно говоре комунисти?” (L, стр. 90).

Кроз Listinu се степенује драматичност исповијести, која се креће од личних спознаја до обликовања „објективне историјске слике”, у којој је – нарочито када говоримо о Listini – све више „југословенских” тема. Та драматичност је скривена у реченици коју Коцбек записује 6. јула 1943. године: „Никада до сада у животу нисам тако јасно осјећао да живим на свом правом мјесту” (L, стр. 135). Тај осјећај му дозвољава скоро пророчанске реченице, које говоре о оном времену, али нажалост најављују и неко друго, које смо доживјели у блиској прошлости. То су ријечи српског православног проте Владе Зечевића, који Коцбеку говори о ситуацији у Босни и Лици:

„Када је Зечевић говорио како је у четвртој офанзиви с војском ишло 50.000 жена, дјеце и стараца, како су усташе покладе цијела српска села, хладнокрвно, као што месари кољу стоку, како су се четници осветили у хрватским селима, како су муслимани бјежали и пред једнима и пред другима, како је братоубилачка битка истријебила и спалила цијела подручја да су слична пустињама” (L, стр. 269).

Тако се драматичност Коцбековог свједочанства одражава у двојакој менталној и исповједној перспективи: када доживљава, у највећем могућем интензитету, своје партизанско искуство и уједно га већ „прево-

ди” на ниво универзалних људских етичких и моралних категорија, такође већ луцидно отвара простор виђења неке будућности. Та будућност се остварила тако као што јесте такође и због нагомиланих антагонизама времена које у својим дневницима записује Едвард Коцбек. Његовим ријечима:

„Када сам се враћао из кухиње, камо сам отишао по неки алат, одједном сам у сњажном сумраку застао и знао: можда за дуга времена сада посљедњи пут доживљавамо непрорачунљивост оне првобитне стварности живота, коју свако уређено и развијеније друштво одгурне у страну и добро сакрије [...] Зауставио сам се и нисам могао даље, мисао ме опсјела и омамила: а шта ако смо за сву будућност посљедњи који још знамо да се одлучујемо цјеловито и слободно, исконски и паметног учинка?” (L, стр. 447).

Ове реченице, у изразито Коцбековој дикцији, говоре о томе да у драматичном времену мислилац ипак није успио сасвим да надјача пјесника; штавише, оно што је „дубински” најдраматичније јесте управо поетично обраћање самом себи и универзуму у којем се налази. И ако се на многим мјестима Коцбек експлицитно осјећа као играчка судбине, коју сам назива *Историја*, свој *raison* у загрљају те *Историје* види прије свега у пјесничком, дакле, драматичном призивању посљедњих истина. „Мој дневник би морао да буде управо супротно од заборављања, морао би да буде моја пробуђена и виша свијест, моја жива савјест, мој анђеолопомињања” (L, стр. 134), пише 6. јула 1943. године, када у наставку степенује драматичност самоисповијести и говори о томе да своје мјесто у историји осјећа као „понижну прибраност”, а свој дневник као „бојно средство”. И додаје: „Обузела ме је страст до јасновидности, која више није рањива, само још радознала” (све L, стр. 135).

Сви каснији догађаји и њихов развој, који се, то треба још једном да се нагласи, рефлектује и у другачијој дикцији Listine у односу на *Tovarišiji / Друјовање* и у додатој драматичности личне испостављености осветољубивости некадашњих „другара”, потврдили су да је Коцбек јако добро схватио у шта се претвара Народноослободилачка борба и како пресудној насилности некадашњих коалицијских партнера није могуће умаћи, јер су пак, како пише 30. октобра 1943. године, „ексклузивни и апсолутистички” (L, стр. 404). То још најбоље показују најдраматичнији догађаји описани у *Tovarišiji / Друјовању*, када је ком. партија с тзв. Доломитском изјавом крајем фебруара 1943. отворено преузела водећу улогу

у Народноослободилачком покрету (на штету осталих конститутивних група ОФ), који је од тог тренутка све више био комунистичка револуција и класна борба. Драматичност тог догађаја Коцбек још истог дана (28. 2. 1943) записује ријечима, тако очигледно двојаког значења:

„Када смо обавили посао, у себи смо осјетили накупину нечега неповратног, коначног, неизбрисивог. То су атрибути историје. Дошли су над нас као некоћ знамења огњених језика. То нису били атрибути митичне, легендарне, далеке, него ту присутне, тјескобне, срчаном крвљу створене и с нама до краја спојене, одговорне историје” (Т, стр. 371).

А већ запис сљедећег дана, одјек догађања око потписа и цијелог процеса који је довео до обликовања такве наметнуте изјаве, продубљује драматичност настале ситуације:

„Осјећам да се приближава нова опасност, опасност новог поистовљења земаљске и животне истине са логичном истином система. Наступиће нови ексклузивни проповједници логичне истине, који ће више изражавати посједовање истине, него обузетост њоме. Такви проповједници увијек постану *насилни* [потцртао Д. П.] до других, превише самоувјерени, охоли, иронични до метафизичких питања и неосјетљиви за тајновитости, којих се ниједан систем не може домоћи и објаснити их” (Т, стр. 371).

Са те преломне тачке, коју не може превазићи ниједан акт испуњен „вањском драматичношћу” (од Коцбековог доласка у партизане, средином маја 1942, па преко италијанске љетње офанзиве исте године, неуспјешног покушаја одласка у Бихаћ, до боравка у Бази 20, италијанске капитулације и одласка у Јајце на II засједање АВНОЈ-а), отвара се поглед на цјеловито Коцбеково драматично свједочанство о историји. Наиме, историја је оно што Коцбек означава (опет драматичним ријечима): „У шумну радост ми је тихо пала кап горчине, сада је коначно одлучено – остаћу на југу” (Л, стр. 537, Јајце, 30. новембар 1943).

Са нешто драматичности, коју диктира поглед из садашњости, смијемо написати да је тог дана био крај Коцбековог „друговања”.

Denis Poniž

DRAMATIC NARRATIVE FORMS IN EDVARD KOCBEK'S WAR DIARIES
„COMRADESHIP” AND „DOCUMENT”

Summary

Edvard Kocbek (1904–1981), poet, essayist, christian socialist was one of the crucial personalities among Slovene anti-fascist resistance during the Second World War. In 1941 we find him in a group of the co-founders of „Liberation front”, a coalition organization in which communist took in 1942 the leading role and eliminated their coalition partners. To prevent Kocbek's political influence on christian socialist group was Kocbek in autumn 1943 send to Jajce (where second Yugoslavia was established) in Bosnia and then to Bary (Italy) and returned in Slovenia after war. Kocbek wrote during the war a diary and published after the war first part (1949) and second, after his ten years political anathema in 1967. In these two diaries we can observe two types of dramatic narration: very intimate parts, dealing with fear, hope, diasapointment and faithrelated with partisan „comradeship” and realistic, historically authentic narration about partisan struggle, occupier's atrocities and war operations in Slovenia.

